

КИЇВСЬКІ РЕМІСНИЧІ ЦЕХИ НАПРИКІНЦІ XVIII – В СЕРЕДИНІ XIX ст.

У статті розглянуто діяльність київських цехів наприкінці XVIII – у середині XIX ст. Показано їхню кількість, правове становище цехових ремісників, участь у виборах ремісничого голови, умови переходу з одного цеху в інший та податки, які вони сплачували в місто та в державу.

Ключові слова: цехи, Київ, ремесла, цехові ремісники, податки, торгівля.

Завданням статті є з'ясувати діяльність київських цехів наприкінці XVIII – в середині XIX ст.: цехову структуру, поділ, який існував серед ремесел, товари, які виготовляли ремісники, та місця їх збуту. А також вказати на кількість цехів, правове становище ремісників у місті, зокрема умови переходу з одного цеху в інший, їхню участь у виборах ремісничого голови, та податки, які вони сплачували на користь міста та держави.

Ремісничі цехи Києва вказаного періоду в історіографії мало досліджено. Їх вивчали українські дослідники наприкінці XIX – на початку XX ст. Володимир Іконников [19] у своєму відомому нарисі з історії Києва звернув увагу й на цехи і дійшов висновку, що до 1835 р. вони мали своє керівництво, яке підпорядковувалося магістрату, що захищав виняткове право київських ремісників на торгівлю в місті. Іван Каманін [20], окреслюючи магдебурзьке право в Києві, розглянув правове становище київських ремісників на початку XIX ст., зокрема зазначив, що вони мали своє керівництво і проводили вибори цехмістрів, в яких брали участь усі члени цехів, котрі мали право скаржитися в магістрат, якщо відбувалися порушення виборчої процедури. Значний внесок у вивчення цехової структури в Україні зробив Пилип Клименко [22], який дійшов висновків, що цехи мали певні критерії, за якими приймали в учні, підмайстри та майстри; мали свій уряд та суд, а також кожен цех вів фінансову книгу і звітував перед магістратом. На початку XX ст. історик М. Карачківський [21] вивчав історію київських цехів на основі архівних матеріалів та дослідив їхню чисельність. У той самий час історик К. Лазаревська [23] аналізувала структуру, діяльність та цеховий устрій, а також побут київських ремісників наприкінці XVIII – на початку XIX ст. і дійшла висновку,

що кожен цех мав свій власний цеховий двір, платив ремісникам за роботу, визначав місця продажу їхніх виробів та встановлював ціни на послуги майстрів.

Кожен учень наприкінці XVIII – на початку XIX ст. отримував від майстра плату за працю у розмірі 1 руб. та одяг, або 2 руб., але без одягу [22, с. 13–18].

На відміну від учнів, підмайстри самі заробляли гроші за роботу, хоча й жили у родинах майстрів і виконували всі їхні накази. Середня плата за роботу підмайстра в 1808–1812 рр. становила 30 руб., в 1812–1834 рр. – 50 руб. [22, с. 13–77].

Спершу в Україні цехи існували лише в Перемишлі та Львові, а згодом з'явилися і в інших містах: Луцьку, Ужгороді, Ніжині, Чернігові [18, с. 474].

У Києві цехи з'явилися в XVI ст. На той час їх було до 20 [18, с. 474]. Вже в 1606 р. в місті існувало 28 цехів [1, с. 115]. Проте в 1720 р. їхня кількість зменшилася до 14 [21, с. 12]. Відомо, що в 1816 р. в місті було 15 ремісничих цехів, а в 1835–1836 рр. – 16 [24, с. 422–458]; в останні названі роки це були такі цехи: шевський, столярний, гончарний, ткацький, рибальський, іконописний, ковальський, цирюльницький, срібний, музичний, перепечайський, кравецький, кушнірський, бондарський, м'ясний та крамарський [6].

Всі київські цехи підпорядковувалися магістрату, який розглядав їхні скарги та розв'язував суперечки. Кожного року магістрат збирав із цехів податки та збори. Серед них були: збір грошей на пожежну команду та її утримання і щорічний збір з усіх цехів у розмірі 500 руб., які магістрат розкладав між ними залежно від чисельності кожного цеху [23, с. 279]. В міську думу цехи почали платити податок з 1835 р.

Таблиця 1. Магістратський збір із київських цехів у 1804 р. [23, с. 279]

Назва цеху	Сума збору
Кравецький	50 руб.
Кушнірський	70 руб.
Шевський	85 руб.
Ковальський	70 руб.
Ткацький	20 руб.
Іконописний	5 руб.
Срібний	5 руб.
Перепечайський	15 руб.
Рибальський	60 руб.
М'ясний	60 руб.
Бондарський	25 руб.
Гончарний	10 руб.
Крамарський	20 руб.
Цирюльницький	5 руб.
Музичний	0 руб.

У 1783–1784 рр. подушний податок із цехових ремісників складав 50 коп. [14, арк. 5]. Окрім того, кожен цех щороку сплачував війту та членам магістрату неофіційний податок, який називали «ралець». Двічі на рік – на Різдво й на Великдень – цехмістри купували хліб, сіль, горілку й цукор і приносили як привітання зі святом [20, с. 162].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. кожен цех мав свою прибутково-видаткову книжку і витрачав кошти на власний розсуд, не питаючи дозволу в магістрату. Витрачали кошти переважно на утримання цехового двору, придбання нерухомого майна, ралець, поминання й поминальні почесті, свічки й міську церкву, папір, виконання громадських обов'язків, платню ремісникам та судові справи [23, с. 305–307].

Про інші цехові витрати дізнаємося із книг гончарного цеху, який наприкінці XVIII ст. витрачав кошти на хліб, свічки, мед, горілку, пиво, ковбаси, дрова, а також на панахиду та молебень за померлими ремісниками [14, арк. 5, 12].

Кравецький цех у 1792 і 1793 рр. отримав такі прибутки: учнівські внески, здавання в оренду нерухомого майна, плата ремісників за померлих осіб та відсотки за позичені гроші. Окрім цього, кожен майстер робив внески у цехову скриню, такі як плата за «молодчество» (щоб не ходити молодшим майстром), за «ключничество» (щоб бути обраним у ключники, ремісник мав заплатити 10 руб.) та за «зборчество» (щоб не збирати подушний податок, необхідно було також заплатити 10 руб.) [23, с. 301–302].

Кожен цех платив ремісникам залежно від майнового стану. Для порівняння візьмемо найбагатший і найбідніший київські цехи наприкінці XVIII ст. – рибальський і гончарний. Ремісники гончарного цеху в 1792 р. отримали 5 руб. 50 коп., а в 1799 р. – 5 руб. 53 коп. Натомість ремісники рибальського цеху в 1788 р. отримали 23 руб., в 1789 р. – 43 руб., в 1790 р. – 33 руб., в 1791 р. – 43 руб., в 1792 р. – 44 руб., в 1793 р. – 45 руб., в 1794 р. – 75 руб., в 1795 р. – 67 руб., в 1796 р. – 56 руб. [23, с. 307].

Кожен ремісник, окрім цехової платні, отримував додаткову оплату за виконану роботу. В табл. 2 бачимо ціни за послуги київських ремісників бондарського цеху кінця XVIII – початку XIX ст.

Керуючись нормами магдебурзького права, всі міщани, які жили на той час у Києві й підпорядковувалися міській владі, брали участь у виборах цехмістра і мали право поскаржитися в магістрат на порушення виборчої процедури. Саме така ситуація склалася під час виборів ремісничого голови, що відбулися 8 січня 1821 р. Київський міщанин В. Н. Кравченко, який належав до м'ясного цеху [20], був незадоволений результатами виборів, подав скаргу на незаконність їх

Таблиця 2. Плата за роботу ремісників бондарського цеху [23, с. 303–304]

Вид діяльності	1789 р.	1802 р.
Вирізка шнура тертиці з колоди	14 руб. 18 коп.	22 руб. 25 коп.
Ремонт містків у дворі	10 руб.	–
Будівництво кімнати й даху	44 руб. 23 коп.	–
Будівництво мосту в усьому дворі	41 руб. 25 коп.	–
Будівництво 2 нових хат із кухнею	70 руб. 10 коп.	–
Будівництво 8 крамниць	120 руб.	–
Будівництво 3 крамниць	36 руб. 50 коп.	–
Виготовлення великої ванни	1 руб. 75 коп.	–
Виготовлення втулки в колоді	2 руб. 60 коп.	–
Виготовлення 2 корит	50 коп.	–
Будівництво піддашся	2 руб. 50 коп.	–
Виготовлення вікон у хаті	60 коп.	–

проведення, внаслідок чого магістрат, розглянувши ситуацію, визнав, що Кравченко був правий, і не схвалив обраного кандидата [19, с. 173].

Уже з 1835 р. цехове життя міста почало підпорядковуватися законодавству Російської імперії, де наприкінці XVIII ст. було створено ремісничу управу, яка керувалася «Ремесленным положением», що входило як окремий розділ у «Грамоту на права и выгоды городам Российской империи», видану Катериною II в 1785 р. Згідно з «Ремесленным положением», всі цехи кожного року обирали ремісничого голову, якого обов'язково мав затвердити магістрат. З 1799 р. реміснича управа керувалася цеховим статутом. Згідно з ним, окрім ремісничого голови, до складу управи входили чотири старшини [17, с. 173–174].

У 1850 р. в Києві у виборах ремісничого голови та цехових старшин брали участь винятково міщани–члени цехів. Обирати можна було також лише серед цього соціального стану. Того року ремісничим головою було обрано київського міщанина Максима Іщенко, який, після свого обрання, мав затвердити списки кандидатів на посади цехових старшин та альтерманів (старшин), чисельність яких була різною в кожному цеху. На посаду цехового старшини срібного, чоботарського, кравецького, крамарського, рибальського, музичного та ковальського цехів претендували 2 особи, іконописного, кушнірського, ткацького, бондарського, гончарного,

м'ясного, перепечайського та цирюльницького – 3 особи; столярного – 4 особи [10, арк. 4–5].

Подібний список складали і для кандидатів на посади помічників старшин для стягнення податків та інших повинностей [9, арк. 5].

Різна кількість цехових представників у ремісничій управі була пов'язана з чисельністю майстрів, що входили до цехів.

На той час у Києві була поширена практика переходу міщан з одного цеху в інший [8]. Для цього міщани мали заплатити всі необхідні податки. За наявності ж боргу перехід заборонявся, бо члени цехів відповідали один за одного. Коли ж хтось вибував, не виплативши перед тим борг, за нього змушені були платити інші ремісники. Необхідними для переходу були державні податки та виплата недоїмок. Причому податки збиралися не лише з самого ремісника, а з усієї його родини [8, арк. 2].

У середині XIX ст. всі київські цехи сплачували такі податки: державні, старості, на канцелярію, за осіб, які померли або втекли, та додаткові витрати [2, арк. 40; 16, арк. 19–20; 12, арк. 19–20].

Додатковими витратами були: плата за непередбачувані випадки (як-от смерть осіб, що не мали нащадків) та за утримання самого цеху, куди входила плата цеховому маклеру, купівля паперу, опалення тощо [15, арк. 4].

Мешкали цехові ремісники переважно на Подолі, де містилася реміснича управа й регулярно відбувалися ярмарки з продажу ремісничих виробів. На таких ярмарках дозволялося торгувати лише цеховим ремісникам. Тих, хто виготовляв і продавав свої вироби без відома цехів, називали «партачами» й намагалися всіма можливими способами заборонити їм виготовлення й продаж товарів. У своїх скаргах до магістрату цехові ремісники називали партачів самозванцями, які, «не знаючи справжньої майстерності», продавали підробки, сприяючи збільшенню кількості скарг, що надходили до ремісничих майстерень від ошуканих людей [3, арк. 2–3; 23, с. 280].

Окрім постійних ярмарків, з 1797 р. в Київ з Дубна було перенесено «контракти», куди раз на рік з'їжджалися ремісники з інших міст і виставляли свої товари на продаж. Відбувався цей ярмарок взимку на Подолі, після свята Водохреща, тому й отримав назву «Хрещенський» [25, с. 15].

У 1825 р. для ремісників кушнірського цеху в Києві було запроваджено ще один ярмарок –

Таблиця 3. Чисельність київських цехів у середині XIX ст. [6; 11, арк. 19–20; 13, арк. 1–5]

Назва цеху	1835–1836 рр.	1841 р.	1843 р.
Шевський	1407	1400	1382
Столярний	319	393	408
Гончарний	186	287	298
Ткацький	203	335	345
Рибальський	429	482	485
Іконописний	272	321	331
Ковальський	608	747	751
Цирюльницький	66	94	96
Срібний	118	576	598
Музичний	213	307	321
Перепечайський	419	437	445
Кравецький	428	522	545
Кушнірський	309	463	460
Бондарський	540	622	626
М'ясний	727	435	537
Крамарський	742	790	802

«Успенський», який проводили щороку з 15 серпня по 1 вересня [4, арк. 2–11]. Місце для ярмарку було обрано на Подолі, де на нижньому поверсі Контрактового дому продавали товари та укладали контракти. Іншою причиною вибору місця стало його вигідне розташування – недалеко від Дніпра, де кушніри мали можливість промивати шкуру [4, арк. 3–11].

Ціни на товари різнилися залежно від пори року. Особливо це було актуально для ремісників м'ясного цеху, які підвищували взимку ціни на яловичину через те, що, по-перше, не вистачало кормів для худоби, а, по-друге, під час Різдвяного й Великого постів мало хто купував товар. Внаслідок цього ремісники зазнавали значних збитків, які намагалися компенсувати саме за рахунок підвищення цін [7].

На початку XIX ст. різними були ціни на деревину, що продавалася на Подолі й на Печерську. На Печерську деревина коштувала дорожче у зв'язку з тим, що там не було її достатньої кількості, її перевозили з Подолу, за що й брали додаткову плату [23, с. 304; 5].

Висновки

На основі опрацьованих архівних джерел можемо зробити такі висновки. По-перше, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. подушний податок з кожного ремісника, що належав до цеху, складав 50 коп. і йшов на потреби цеху та в магистрат, бо всі київські міщани до 1835 р. були

звільнені від загальних державних податків. По-друге, з 1835 р. всі київські цехи почали платити державні податки, старості, на канцелярію, за осіб, які померли або втекли, та на додаткові витрати. Додаткові витрати здійснювалися: в непередбачуваних випадках (таких, як смерть осіб, що не мали нащадків) та на утримання самого цеху (куди входила плата цеховому маклеру, купівля паперу, опалення тощо). По-третє, на той час у Києві була поширена практика переходу міщан з одного цеху в інший. Для цього необхідно було сплатити державні податки та виплатити недоїмки, бо всі міщани, які належали до цехів, відповідали один за одного і були змушені платити за тих, хто, перейшовши в інший цех, не виплатив борги. По-четверте, кількість усіх цехів зростала в середині XIX ст., крім шевського. По-п'яте, у виборах ремісничого голови та цехових старшин брали участь винятково міщани-члени цехів. Обирати можна було також лише серед цього соціального стану. Обраний ремісничий голова повинен був затверджувати списки кандидатів на посади цехових старшин та альтерманів, чисельність яких була різною в кожному цеху. Нарешті, по-шосте, торгівля в Києві була не дуже розвинена. Протягом року торгувати дозволялося тільки цеховим ремісникам, за винятком контрактового ярмарку. В 1825 р. на Подолі було влаштовано додатковий ярмарок для кушнірів. Ціни на продукти харчування змінювалися залежно від пори року.

Список літератури

1. Білоус Н. О. Соціальна та професійна структура населення Києва у світлі фіскальних джерел другої половини XVI ст. / Н. О. Білоус // Соціум. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – № 8. – С. 107–118.
2. Державний архів м. Києва (ДАК). – Ф. 17. – Оп. 1. – Т. 1. – Спр. 4 (1836). Дело о взыскании с мещан города Киева казенных податей за 1836 год и недоимок прошлых лет. – 169 арк.
3. ДАК. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 281. Дело о запрещении Киевским ремесленникам выставлять на улицу вывески, продавать иконы, запрещенные указом. – 7 арк.
4. ДАК. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 336. Дело о назначении места для ярмарки по торговле шерстью в городе Киеве с 15-го августа по 1-е сентября 1825 года. – 14 арк.
5. ДАК. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 181. Дело о присылке таксы на дрова. – 6 арк.
6. ДАК. – Ф. 17. – Оп. 1. – Т. 1. – Спр. 23 (1836). Дело о учиненной раскладке с мещан города Киева о податях и других повинностей на 1836 год. – 272 арк.
7. ДАК. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 265. Дело об отводе мясникам и ремесленникам мест для постройки лавок. – 12 арк.
8. ДАК. – Ф. 17. – Оп. 1. – Спр. 23 (1842). Дело по прошениям мещан о переводе на 1842-й год к платежу податей с одного в другие цехи. – 11 арк.
9. ДАК. – Ф. 17. – Оп. 1. – Т. 1. – Спр. 17 (1850). О выборе на 1850 год помощников старшин для взыскания податей и других повинностей с киевских мещан. – 28 арк.
10. ДАК. – Ф. 17. – Оп. 1. – Т. 1. – Спр. 19 (1850). О выборе на 1850 год цеховых старшин. – 21 арк.
11. ДАК. – Ф. 260. – Оп. 1. – Спр. 17. О недоимке по музычному цеху за 1841-й год. – 46 арк.
12. ДАК. – Ф. 260. – Оп. 1. – Спр. 18. О недоимке по музычному цеху за 1842 год за бытность старшины Ивана Мухина с 23 июня 1843 года. – 77 арк.
13. ДАК. – Ф. 260. – Оп. 1. – Спр. 14. О числе следовавших, принятых и отосланных в Киевское Казначейство государственных податей и других повинностей с Киевских мещан за бытность старосты Свечникова 1843го года. – 102 арк.
14. ДАК. – Ф. 329. – Оп. 1. – Спр. 2. Приказы Киевского городского магистрата о вписывании новых мещан в отдельную от старых книгу. Реестр прихода и расхода денег гончарского цеха за 1783 год. – 15 арк.
15. ДАК. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 6. Тетрадь цеха цирюльничьего с раскладкою податей 1839 года. – 4 арк.
16. ДАК. – Ф. 260. – Оп. 1. – Спр. 5. Указы Киевской Градской Думы и действия по оным. По должности старосты Карачука. 1841 года по октябрь месяц. – 261 арк.

17. Енциклопедія історії України : Т. 9. Прил – С / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України ; Інститут історії України. – К. : В-во «Наукова думка», 2012. – 944 с.
18. Енциклопедія історії України : Т. 10. Т – Я / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України ; Інститут історії України. – К. : В-во «Наукова думка», 2013. – 784 с.
19. Иконников В. С. Киев в 1654–1855 гг. Исторический очерк. – К., 1904. – 363 с.
20. Каманин И. Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву / И. Каманин // Киевская старина. – 1888. – Кн. 5. – С. 140–168.
21. Карачківський М. Архівна спадщина київських цехів / М. Карачківський // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – 1927. – Кн. 11. – С. 32.
22. Клименко П. В. Цехи на Україні / П. В. Клименко. – Т. I, вип. 1. Суспільно-правні елементи цехової організації. – К. : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – 200 с.
23. Лазаревська К. Київські цехи в другій половині XVIII – та на початку XIX віку / К. Лазаревська // Київ та його околиця в історії і пам'ятках / під ред. М. Грушевського. – К. : Держвидав України, 1926. – 475 с.
24. Хроника киевской общественной жизни по дневнику митрополита Серапиона (1804–1824 г.) // Киевская старина. – 1884. – Кн. 7. – С. 423–466.
25. Щербина В. І. Нариси з історії Києва / В. І. Щербина. – К. : друкарня Української Академії Наук, 1926. – 164 с.

Kokhan O.

KYIV HANDICRAFT SHOPS AT THE END OF THE 18th – THE MIDDLE OF THE 19th CENTURY

This paper presents a research of the activity of Kyiv shops at the end of the 18th – the middle of the 19th century. The author explicates the number of the shops, the legal status of craft artisans, participation in elections of the handicraft head, the conditions of transition from one shop to another, and the taxes which they paid to the town and state treasury.

At the end of the 18th – the beginning of the 19th century in Kyiv there were such crafts: shoe making, woodwork, pottery, weaving, fishing, icon painting, blacksmith's work, barberbarber's shop, silversmith, music, baking, tailoring, furriery, cooperage, butchery and trading. By 1835, the Kyiv workshops guided in their activities by Polish laws guild system and subordinated the magistrate which gathered taxes and fees from them each year. By 1835 Kyiv burgers were exempted from general state taxes. Since 1835, crafts' life in the town was subordinated by the legislation of the Russian Empire, with Craft Council established at the end of the 18th century. Since that time, each year all the crafts choose the handicraft head, who had to necessarily be approved by the magistrate. Only Kyiv burgers could participate in elections and be elected. The elected craft head had to approve the lists of candidates for the posts of officers and craft aldermen, whose number was different in each craft. By that time, Kyiv burghers could go from one craft shop to another. In order to do that, it was necessary to pay state taxes and all the arrears, because all the burghers who belonged to crafts were responsible for each other and had to pay for those who left to another shop or failed to pay debts. In the middle of the 19th century, Kyiv crafts paid the following taxes: state, to the head, to the office, for the people who died or fled, and additional costs. Kyiv craftsmen sold their wares at regular fairs where it was allowed to trade only craft artisans. Those people who produced their wares without a special permission from crafts were called cobblers. Craft artisans tried to prohibit their activities by submitting complaints to the magistrate.

Keywords: crafts, Kyiv, handicraft, artisans, taxes.

Матеріал надійшов 13.03.2016